

Husjord, L. (2026). Mat og helsefaget i fortid, nutid og fremtid. I S. Skrøvset, A. Strandbu, J. Breivik, J.-H. Schultz & S. S. Madsen (Red.), *Lærere bygger samfunn: 200 år med lærerutdanning i nord* (s. 141–158). Fagbokforlaget. <https://doi.org/10.55669/oa701006>

6

Mat og helsefaget i fortid, nutid og fremtid

Line Husjord

Innledning

Dette kapittelet tar for seg faget mat og helse i lærerutdanningen i Tromsø, sett i lys av fagets historiske tilblivelse. Faget i lærerutdanning og skole har utviklet seg parallelt, og har tradisjonelt vært et fag for kvinner av kvinner. Historisk har fokuset vært rettet mot hjemmets gjøremål og sunne måltider, sett i lys av folkeernæringen. I dag vektlegges sammenhengen mellom mat og helse i et folkehelseperspektiv.

Skolekjøkkentanken i Norge

Norge var tidlig ute med «skolekjøkkentanken». Dyktige kvinner var overbevist om betydningen av faget for datidas unge jenter på 1900-tallet. Kristiansen (1997) viser til fagets første fase i England og Skottland, der pionerkvinnene arbeidet for å fremme et praktisk matlagingsfag som skulle settes i en teoretisk ramme. Dette påvirket også det norske perspektivet, der intensjonene syntes å være å formidle kunnskaper, ferdigheter og holdninger knyttet til det praktiske aspektet ved å tilberede ernæringsmessig sunn mat med dertil god hygiene. Faget fikk fotfeste til ulike tidspunkt i land i Vest-Europa og USA. Skottland og England er ofte nevnt som fagets arnested, på ulike tidspunkter avhengig av hvorvidt det gjaldt offentlige eller private skoler.

Pionerkvinnene i Norge, Helgesen og Møller, hentet inspirasjon fra ulike land når det gjaldt mål, innhold og arbeidsmetoder. Helgesen vant frem med sitt syn på hvordan faget skulle formidles, og var sterkt inspirert av faget i Skottland og England. Faget var konsentrert om tilberedning av mat, og undervisningen var basert på demonstrasjonsprinsippet med tilhørende abstrakt teori om ernæring (Kristiansen, 1997 s. 510). Argumentasjonen som ble brukt for å få faget inn i skolen, var nyvunnet kunnskap i kjemi og fysiologi, ernæring og hygiene.

Huslig økonomi – et barn av industrialismen

«Huslig økonomi» var fagets første navn i Norge. Navnet assosieres med det gamle begrepet å husholdere eller økonomisere. Økonomibegrepet i fagets navn finner vi igjen i *alle land* der faget ble etablert. I Frankrike: *Economie domestique*, England: *Domestic economy*, Sverige: *Huslig ekonomi*, Norge: *Huslig økonomi*. I Tyskland og USA bygde faget på en vitenskapelig undervisning, og i USA het faget *Domestic Science*. Lundh (1945, s.7) skriver at undervisning i fagets første fase var et barn av industrialiseringen. I europeiske land medførte industrialismen at flere og flere kvinner fra arbeiderklassen måtte gå ut i lønnet arbeid for å bidra til familiens økonomi. Dette førte til en funksjonstapping av hjemmene, med manglende kunnskapsoverføring mellom arbeiderklassens mødre og døtre. Konsekvensene av dette var ofte feil- og underernæring. Arbeidernes harde fysiske arbeid var avhengig av et fullverdig, proteinrikt kosthold for at kroppen skulle prestere. Kosthold og ernæring ble svært viktig i Europa med industrialismens økende tempo. Arbeiderne trengte et tilstrekkelig inntak av næring (Hirdmann, 1983, s.90).

I Sverige var det før forrige århundreskiftet diskusjoner i Riksdagen om at landets husmødre ikke forstod å skjøtte sine hjem. Derfor måtte det opprettes undervisning i huslig økonomi (Johanson, 1987, s. 122). I 1907 ble faget obligatorisk i den svenske folkeskolen (Kristiansen, 1997). Selv om endringslovene om lands- og byfolkeskolene fra 1908 ga adgang til innføring av undervisning i huslig økonomi, betydde det ikke at faget ble obligatorisk i folkeskolen i by og landsbygd i Norge. I 1908 ble huslig økonomi tatt med i den nye skoleloven for byfolkeskolen, men mange kommuner hadde ikke økonomi til å gjennomføre undervisning i faget. I Normalplanene fra 1922 og 1925 er planene i faget detaljert beskrevet, men faget var ennå ikke obligatorisk. Loven av 1936 gjorde faget obligatorisk for jenter i folkeskolen i byene, med to timer i 6. klasse og fire timer i 7. klasse, og det ble stilt krav til at faget også skulle gjennomføres tilsvarende som i byene. Skoleloven av 1936 styrket også økonomien i faget, slik at det ble mulig å gjennomføre undervisningen. I Norge overtok staten ansvaret for utdanning av husstellærere i 1909.

Fagets doble formål – kunnskap til nytte i hjem og i yrke

Den første undervisningen i faget huslig økonomi i Norge startet i 1890, da det første skolekjøkkenet ble opprettet ved Sandefjord folkeskole. Statens kurs for *utdanning* av skolekjøkkenlærerinder ble arrangert i Oslo i 1892. Som i andre land, ble faget igangsatt på privat initiativ. Mellom 1890 og 1900 arbeidet dyktige pionerkvinner for å gjøre faget obligatorisk i folkeskolen. Troen på hva undervisning i faget kunne bidra med for arbeiderklassen, kom tydelig til uttrykk hos foregangskvinnene. Ifølge Kristiansen (1997, s. 145–146) skulle undervisning i faget sørge for at arbeiderklassens døtre fikk den opplæringen som trengtes for å ivareta hus og hjem, da arbeiderklassens kvinner ikke ble ansett som kvalifisert for oppgaven med å overføre huslige kunnskaper til sine døtre. Dorothea Christensen (1894, s. 4) skrev den lille *Kogebog for folkeskolen og hjemmet*. Hun håpet budskapet ville nå ut til de «tarvelige hjem» om hvordan kvinnene skulle innordne seg i hjemmets mange gjøremål, og skriver at boken kan være til hjelp for tjenestepiker.

Forbindelsen mellom skolefag og et fremtidig yrke som hushjelp blir tydelig, og kan forstås som en dobbel begrunnelse for opprettelsen av faget i den obligatoriske skolen både i Norge og ellers i Europa. På slutten av 1800-tallet og inn i det neste århundre var det et stort antall hushjelpere, blant annet i middelklassen over hele Europa, og disse trengte opplæring. I Norsk skoletidende står det formulert at arbeidet i skolekjøkkenet kan *føre pikene rett inn i livets gjerninger, enten som husmor, husbestyrerinde eller som underordnet tjener* (Kristiansen, 1997, s. 146).

Debatten om fagets plass i skolen for arbeiderklassens jenter kan forstås som retorisk knyttet til kvinnen som hjemmets og samfunnets støtte. Faget var viktig fordi det ga opplæring i hva som skulle bli en voksen kvinnes arbeid (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1940).

Kristiansen (1997) skriver at i Norge og Sverige ble fagets innhold utviklet og formidlet av middelklassen og overklassens kvinner, og at disse skapte skolekjøkkenlærerinnen. For pionerkvinnene som kjempet for faget, handlet det også om selv å få seg et yrke som kunne gi status.

Disse kvinnenes status kunne også heves hvis de lyktes med profesjonaliseringen av faget. Det kunne skje gjennom å skape forståelse for verdien faget ville gi både i folkeskolen og som yrkesfag.

Faget inn i den obligatoriske skolen – en samfunnsaktuell sak

Etter første verdenskrig ble det fra ulike hold argumentert for å få faget inn i den obligatoriske skolen. Skulle faget etableres som frivillig eller obligatorisk? Pionerkvinnenes argumentasjon for å få faget inn i skolen stod sterkt da de fikk støtte fra universitetsmiljøet i Norge og også i andre land. Sentrale navn fra universitetsmiljøet i Norge som støttet innføringen av faget i skolen, var professorene Holmfeldt, Schiøtz, Lochman og Torup. Dette var menn med høy status i kraft av sine stillinger som professorer i naturvitenskapelige fag.

Utredningene fra nemdene: *Um pliktig husstellopplæring* fra 1922 (opprettet av jordbruksdepartementet) og *Den parlamentariske skolekommisjonene* fra 1922, viser at husstellopplæringen er en viktig samfunnsaktuell sak. I Normalplanene fra 1922 og 1925 inngår fagplanene for huslig økonomi med vektlegging av hygiene, matstell og kostlære. Ifølge Kristiansen (1997, s. 149) ble det fremmet å respektere faget, forstått som et uttrykt ønske om å høyne kvinnearbeidets anseelse og øke statusen til faget.

Loven av 1936 medførte at faget husstell ble obligatorisk for jenter i byskolene med to timer i sjette klasse og fire timer i syvende klasse. Kunnskap og ferdigheter var knyttet til husholdning og hjemmets aktiviteter. For å gi forståelse for et sunt kosthold var innholdet i opplæringen om hygiene, næringsmidler, varekunnskap, behandling og oppbevaring av matvarer. Faget var teoretisk forankret, men kunnskapen skulle også praktiseres for å gi praktiske ferdigheter. Faget måtte også ha arbeidslivsrelevans. Etter hvert ble faget med sin praktiske innretning et fag som gikk i takt med datidens pedagogiske strømninger. Faget kunne begrunnes ut fra aktivitets- og arbeidsskoleprinsippet, som fikk gjennomslag i Normalplanen for 1939.

Fra Husstell til Heimkunnskap – obligatorisk for gutter og jenter

Flere endringer i husstellfaget kom som følge av Lov om folkeskolen av 10. april 1959. I Stortingsmelding nr. 75 (1959–60) *Om forsøksvirksomhet i skoleverket* ble det slått fast at faget skulle styrkes med økt timetall, og det ble nå obligatorisk for både gutter og jenter. Husstellfaget fikk nytt navn: *Heimkunnskap*. Fagets innhold reflekterte samfunnets utvikling og skiftende krav, men var fortsatt nært knyttet til aktiviteter i familie og hjem.

Fagets innhold og historiske forankring har altså vært knyttet til det som har vært karakteristisk for kvinnenes domene. Faget skulle gi oppøring

i hva som skulle bli kvinnens arbeid (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1941). Motivene for innføring av faget i skolen kan forstås som et ønske om å oppvurdere kvinnens arbeidsfelt, en strategi for å oppnå likeverd og likestilling (Melby, 1995), samt å tilgodese en personlighetsdannende utvikling langt utover rammene til en snever definert kvinneverole (Gabrielsen, 1990).

Da faget ble obligatorisk i grunnskolen i 1959, økte behovet for utdannede lærere i faget også i Nord-Norge. Dette året ble det derfor innført en treårig heimkunnskapslinje ved Tromsø lærerskole.

Heimkunnskapsfaget har kort fartstid sammenlignet med andre fag i vår lærerutdanning. Det er imidlertid verdt å trekke frem at Tromsø lærerutdanning var den første lærerutdanningen i landet med grunnutdanning i heimkunnskap som integrert del av allmennlærerutdanningen, med en treårig heimkunnskapslinje.

Hustell og heimkunnskap ved lærerutdanningen i Tromsø

Den nye lærerskolen på Mellomveien stod klar i 1952 med flere spesialrom for faget hustell. Spesialrommene var utformet med likhetstrekk fra et hjem: kjøkken med tørrlager, møblert stue med moderne belysning, grovkjøkken som også ble brukt som teorirom med strykerulle (etter hvert også ei elektrisk rulle). I tillegg var det egen garderobe. Som en kuriositet: Da Nordens mest moderne lærerutdanning stod ferdig i 1952, ble samtlige spesialrom tatt i bruk, unntatt spesialrommene til faget hustell. Alt av utstyr var på plass, men faget startet likevel ikke opp før tre år senere, i 1955. Årsaken var at datidens rektor Rydland med familie hadde flyttet inn i de flotte lokalene til hustellfaget og ble værende der i to år, frem til rektorens bolig ble innflytningsklar. Den nye lærerskolen i Tromsø skilte seg fra andre lærerutdanninger i landet fordi det var bygd en egen avdeling for hustell (Bråstad Jensen, 2008).

Etableringsfasen for faget ved lærerutdanningen i Tromsø

Husstellfaget stod svakt i Nord-Norge på 1950-tallet. Med unntak av byene eksisterte faget i få skoler. Innføringen av 9-årig grunnskole medførte en vekstperiode for faget. Lærerne som var utdannet i husstell ved lærerutdanningen i Tromsø, gjennomførte et banebrytende arbeid for å få innredet skolekjøkkener i skolene i Nord-Norge.

I årene 1955–57 og 1957–59 ble det uteksaminert to kull allmennlærere med spesialutdanning i husstell. Husstellinja var en forløper til den treårige heimkunnskapslinja ved Tromsø lærerskole, med oppstart av første kull i 1959. Utdanningen ga undervisningskompetanse for 7-årig folkeskole. Disse studentene ble tilbudt videreutdanning ved Statens lærerskole i husstell (1959–1980), Stabekk husstellærerhøgskole fra 1980, og det ble tilbudt utdanning for hovedfag i ernæring, helse- og miljøfag fra 1986.

Tromsø var først ute i landet med å utvide og omorganisere husstellfaget til det nye heimkunnskapsfaget. Anne Mari Lagerfelt, ansatt ved Tromsø lærerskole, ble gjort kjent med at det var sendt ut brev fra departementet til Tromsø lærerskole om at det ville bli tatt opp 24 studenter som høsten 1959 skulle starte på treårig utdanning til heimkunnskapslærere. Det fantes imidlertid ikke noen plan for faget i lærerutdanningen. Lagerfelt drog til departementet og fikk med seg et eksemplar av forsøk med læreplan av 9-årig skole. Med denne planen, samt erfaringen med de toårige husstellklassene, startet så undervisningen i heimkunnskap. Studentene fikk opplæring i grupper på tolv og ble organisert etter undervisningsrommenes utforming og innredning av kjøkkenøyer og tilgang på utstyr. De fikk både praktisk og metodisk opplæring. Tromsø var også først i landet med å integrere heimkunnskap i grunnutdanning av allmennlærerne (Hjukse, 1999).

Den første 3-årige heimkunnskapsklassen med oppstart i 1959 drev nybrottsarbeid. Å avklare emnenes innhold på lærerutdanningsnivå med relevant undervisningsmetodikk var ifølge Hjukse (1999) utfordrende. Hva skulle studentene lære? Familiekunnskap og økonomilære var hovedemner i undervisningen, men også tekstillære var en del av faget.

Heimkunnskapsfaget ved Tromsø Lærerskole markerte seg nasjonalt når det gjaldt utviklingen av heimkunnskapsfaget. Ifølge Hjukse (1999) var dette bakgrunnen for rektor Jon Skogs spøkefulle kommentar til rektoren ved den prestisjefylte Stabekk husstellærerhøgskole (1980–2003, tidligere Statens

lærerskole i husstell fra 1959) ved et møte i 1980, der han uttrykte: *Det er vi som kan heimkunnskap.*

Først på 1970-tallet ble faget godt etablert i lærerutdanningen i Tromsø. Faget var nå sidestilt med andre fag, og man trengte ikke lenger å velge faget som en egen separat linje. Fra 1978 kunne alle studenter velge en halvårsenhet eller en kvartårsenhet i heimkunnskap i sin lærerutdanning.

På 1970-tallet gjenspeilte emnene i undervisningen i faget ved lærerutdanningen i Tromsø planene fra 1960-tallet, som igjen hadde trekk fra normalplanen fra 1939. Det handlet i hovedsak om matlagingsmetoder med varekunnskap og ernæringslære, tekstillære og stell av bolig, samt familie-kunnskap som hadde en bred plass i faget. Det dreide seg om dagliglivskompetanse knyttet til familie og hjem. Forbrukerlære fikk også et tydeligere fokus i faget på 1970-tallet i lærerutdanningen, og emnene speiler fagets innhold i M-74. Undervisningen i utdanning og opplæring må sees i sammenheng med samfunnet for øvrig, da husholdningene i Norge fortsatt produserte og det fremdeles var en rest fra naturalhusholdningen til stede. I Mønsterplanen M-74 var også likestilling fremhevet.

Likestilling i faget heimkunnskap

Selv om likestilling har vært tema i skolen over tid og nedfelt i Mønsterplanen av 1974 (s. 23–24), var det fortsatt viktig å fokusere eksplisitt på temaet likestilling i skolesammenheng. Lov om likestilling av 1979 formaliserte kravene til likestilling i skolen, og i Mønsterplanen av 1987 (s. 30) fremkommer et eget kapittel om likestilling mellom kjønnene. I Heimkunnskapsfagets fagplan i M-87 (s. 31) inngår likestilling som eget tema. Dette kan forstås som en erkjennelse av forskjellene mellom jenters og gutters måter å tilpasse seg både fag og yrker. Likestilling i heimkunnskap gjennomsyrrer også Mønsterplanen av M-87 og L-97, Læreplanen for den tiårige grunnskolen av 1997. Fagets undervisning frem til L-97 var sentrert om praktiske gjøremål i dagliglivet. I faget heimkunnskap i lærerutdanningen i Tromsø for kullet som startet i 1992, var bolig og miljø tydelig fremhevet. Økonomi og forbruk sto sentralt i alle emnene, spesielt knyttet til å ta vare på bolig, klær og sko. Det samme gjaldt kostøre og beregning sett i lys av det matfaglige arbeidet.

Faget utviklet seg i et samfunn i stadig endring, der både menn og kvinner tar ansvar for hjem og familie, og slik speiles også undervisningen ved

Tromsø lærerhøgskole. I dag fremstår faget som mer kjønnsnøytralt, og det er derfor interessant at faget også i dag rekrutterer flest kvinnelige studenter, til tross for at styringsdokumentene nå fremstår som kjønnsnøytrale.

Faget har vært bærer av kvinnelig kultur og tradisjon både i skole og utdanning. Underviserne i faget i lærerutdanningen i Tromsø var, og er også nå, kvinner.

Heimkunnskap i Tromsø lærerutdanningen – et kjønnfag?

Heimkunnskap er et av få fag som tydelig har synliggjort kvinners kultur i lærerutdanningen i Tromsø. Ofte er faget blitt forstått som borgerlig disiplinerende og sementerende for den tradisjonelle kvinnerollen. På den ene siden skulle faget ivareta og synliggjøre kvinnelig tradisjon og kultur (Ihmsen, 1994), samtidig som faget da reproducerer og fastholder kvinnelige normer og verdier. Dette kan forstås som en strid mellom det utdannende og dannende ideal.

Det ble gjennomført en kvalitativ studie med 16 kvalitative intervjuer av åtte mannlige og åtte kvinnelige studenter i perioden 1998–1999, der det ble forsket på hvilke faktorer som lå til grunn for studentenes valg av heimkunnskap og som fremtidig underviser i faget (Husjord, 2000). Selv om likestilling har et sterkt fokus i læreplanene, gjenspeiler situatene fra mannlige studenter som tok heimkunnskap i perioden 1998–1999 ved lærerutdanningen i Tromsø et tradisjonelt tankegods vedrørende faget og sin egen motivasjon for å velge heimkunnskap. Studentene ble spurt om hvorfor de valgte faget og om de ønsket å undervise i faget i grunnskolen. Følgende utsagn viser et øyeblikksbilde av mannlige studenters holdninger til faget fra slutten av 1990-tallet, vedrørende valg av faget og om de ønsker å undervise i faget i grunnskolen:

For å si det sånn, så e æ interessert i det her med å lære mæ å lage riktig mat. Æ træne jo en masse. (...) Niks, æ kommer ikke til å undervise i faget før nei det her e ikke nå for mæ. Det hær faget må æ bare si at æ ikke identifisere mæ med. Det her e egnetlig et egoistisk valg...altså det å lære mæ før egen del (mannlig student 26 år).

Nei, i utgangspunktet va æ jo blank på det her...det e sikkert et takknemlig fag å undervise i men...æ kan jo si det at det hær e egenlæring (mannlig student 28 år).

Det e nok et kvinnefag, æ trur ikke vi kan endre på det (mannlig student 43 år).

Det e jo litt blanda da...men æ har jo kroppsøving fra før å e jo opptatt av litt kropp å korsen det fungere...æ forventa at vi skal lære å lage mat åsså det her med ernæring å sånn...Nja, nei det e ikke et sånt førstevalg før å si det sånn. Æ vil jo undervise i kroppsøving, samfunnsfag og historie å sånn...å det at det e en dameting ikke sant...husstell det e jo mamma og jenten sine oppgave... (mannlig student 24 år).

Alle de kvinnelige studentene som ble intervjuet i undersøkelsen, hadde valgt faget fordi de mente de kunne en del av faget fra før. De hadde en oppfatning av hva faget omhandlet og knyttet det til kjente gjøremål i hjemmet fra egen oppvekst, noe følgende sitater viser:

Vesst man skal sammenligne med de andre fagan så e det jo dettan faget man har mest kunnskap og erfaring fra, å det at æ føle at æ beherske. Det e jo sånn at det man e flenkast i man velge...dem sei at vi jenten må velge utradisjonelt, det e jo det man høre...men æ syns ikkje det, æ tenke ikkje sånn... (kvinnelig student 25 år).

En av grunnen tel at e velte det, va før at e visste at e va flink tel det her i utgangspunktet med min bakgrunn. E har bestandig vært med å laga mat, æ hadde det liksom inne...dette e jo et jentefag, ikke sant?... (kvinnelig student 24 år).

Æ hadde ikke lest nåkka rammeplan eller anna informasjon om faget...æ hadde liksom ei dragning til det... (kvinnelig student 37 år).

Æ hadde det veldig klart før mæ at æ sko ta det her faget, før det her det interessere mæ... (kvinnelig student 27 år).

Flertallet av de kvinnelige studentene ønsket også å undervise i faget etter endt utdanning (Husjord, 2002). Dette kan forstås slik at faget i seg selv reproducerer og fastholder kjønnsforskjeller i faget i skolen. Dette sett i lys av innholdet i faget i Rammeplanene for Lærerutdanningen og læreplanverkene for skolen. At faget kan virke å sementere kjønnsroller kan også henge sammen med hvem som er rollemodeller i utdanning og opplæring, noe vi skal se litt nærmere på.

Kun kvinnelige faglærere i faget ved lærerutdanningen i Tromsø

I de 70 årene faget har vært en del av lærerutdanningens tilbud, har fagets undervisere i Tromsø i hovedsak bestått av åtte kvinnelige lærere. Anne Marie Langfelt (1955–1973) og Laila Bjørklid (1954–1985) hadde ansvar for faget i statsøvingskolen, med pålegg om også å undervise ved behov i lærerutdanningen. Else Kjærnes (1966–1969) arbeidet ved heimkunnskapslinja, og spesialfeltet hennes var undervisningsmetodikk for grunnskolen. Anny Karlstrøm underviste i perioden 1971–1994 (Hjukse, 1999). Liv Hjukse arbeidet i årene 1973–2002 med fagdidaktikk som spesialfelt, og hadde «småheimkunnskap» på småskoletrinnet i fokus da undertegnede hadde heimkunnskap i 1994. Else Marie Øvrebø (1994–2019) var en pioner i arbeidet med matkultur. Kapittelforfatter har undervist i faget i lærerutdanningen i Tromsø siden 2002, og Greta Heim har undervist i faget fra 2020. Etter fusjonen mellom UiT og Høgskolen i Tromsø, inkluderes også undervisere i faget fra Alta, der Ingvild Jensen har undervist i faget og vært tilsatt siden 1995.

Oppsummert kan man si at faget i all hovedsak har vært formidlet av kvinnelige lærere som rollemodeller siden fagets oppstart ved lærerutdanningen i Tromsø.

Fusjoner utfordrer og utvikler faget i lærerutdanninga i Tromsø

I 1994 fusjoneres Tromsø lærerhøgskole med Høgskolen i Tromsø. Fusjonen sammenfaller med store studentkull og medfører strammere rammer. Det skjæres ned på undervisningstimetallet, noe som medfører større søkelys

på studentsentrert arbeid (Hjukse, 1999, s. 156–165). Dette tilfører faget nye metoder for studentaktiv undervisning og læring, og forstås som en positiv utvikling for faget. I lærerutdanningen i Tromsø ble Heimkunnskap 30 + 30 vekttall gjennomført på nittitallet. *Familiekunnskap med Barnestell* var ikke lenger en del av undervisningen, men Forbrukerlære var fortsatt sentralt. Det ble undervist i skopuss, impregnering og rengjøring av ulike typer tekstiler samt husarbeid som for eksempel stryking, rulling og bretteing av duker og vindusvask. Den praktiske eksamen i faget gjenspeilet disse praktiske gjøremålene i tillegg til det praktisk matfaglige.

Faget har vært, og er fortsatt, et didaktisk praktisk fag med en teoretisk ramme. Undervisningsmetodene og organiseringen av den praktiske undervisningen er fremdeles nært knyttet til rommets utforming som en avgjørende rammefaktor, men det har også utviklet seg nye metoder for læring.

I 2006 ble problembasert læring (PBL) innført som metode, både som arbeidskrav og etter hvert som egen eksamensform. Begrunnelsen for dette metodevalget var å bidra til at studentene ble mer aktive og utforskende i egen lærerutdanning (Danielsen & Skaalvik, 2016, s. 49).

I 2008 ble Høyskolen i Tromsø fusjonert med Universitetet i Tromsø, og i denne perioden ble arbeidet med Pilot i Nord og en integrert master i lærerutdanning utarbeidet. Mat og helse, sammen med andre praktisk-estetiske fag, fikk en mindre plass med færre studiepoeng i utdanningen, som nå fremstår som mer teoretisert. Da studieprogrammene ble omstrukturert, ble også faget utfordret i forhold til praksis. I dag gjennomføres punktpraksis på campus, med unntak av mat og helse og andre praktisk-estetiske fag, som ikke tilbys praksis. Denne utfordringen har ført til et nødvendig, positivt og nært samarbeid med praksisfeltet. Siden 2013 er det gjennomført alternative praksiser i faget, der studentene får prøve ut undervisning ved at elever fra grunnskolen kommer inn i lærerutdanningen. Lærerutdanningen har hatt to undervisningskjøkken tilgjengelig med plass til 16 studenter på hvert kjøkken. Dette ga mulighet til å invitere skoleelever inn til lærerutdanningen, slik at studentene fikk prøve ut undervisningsopplegg og fagdidaktikk i praksis. Studentene fikk også komme ut til skolene, både gjennom egne prosjekter og gjennom et uformelt samarbeid med grunnskolen. Slik har faget utviklet noen praksislokker der studentene har gjennomført arbeidskrav som fagdidaktiske undervisningsopplegg, og der arbeidskravene har vært vurdert av faglærere fra skole og utdanning.

Fra å kunne velge en årsenhet i faget, gis det nå tilbud om en halvårsenhet på 15+15 studiepoeng. For å undervise på ungdomstrinnet kreves det 30 studiepoeng i faget.

Faget mat og helse i lærerutdanningen i Tromsø i dag

I dag er faget obligatorisk i opplæringen for begge kjønn i norsk skole, og det er et obligatorisk fagvalg ved lærerutdanningen i Tromsø. I utdanningen fremstår faget som kjønnsnøytralt. Likevel erfarer vi, med unntak av noen få år med god rekruttering av mannlige studenter, at det er flest kvinnelige studenter. Vi er fortsatt kvinnelige rollemodeller i mat og helsefaget ved lærerutdanningen i Tromsø, og det er også flest kvinnelige rollemodeller i faget i lærerutdanningene nasjonalt. Når det gjelder kvinnelige og mannlige studenters valg av faget mat og helse i lærerutdanningene, er det verdt å spørre seg om vi ser et bilde av konverterende menn og en konserverende kvinnelighet, selv om læreplanene i faget nå fremstår som mer kjønnsnøytrale i opplæring og utdanning.

Fagets innhold i lærerutdanningen har speilet læreplanene for grunnskolen og vært knyttet til praktiske gjøremål som tradisjonelt har tilhørt kvinners arbeidsfelt i hjemmet. I Rammeplan for allmennlærerutdanningen ALU 1992 og 1999 beskrives heimkunnskap knyttet til endringer i samfunns- og familieforhold. Innholdet i førstnevnte rammeplan består av fem hovedemner: *familie og omsorg, helse og hygiene, bolig og miljø, forbruk og økonomi og kost og ernæring*. Det er få endringer til sistnevnte rammeplan av 1999. En av endringene er at *fagdidaktikk* er blitt eget emne. Så følger *mat og kultur, forbruk og økonomi, barne- og familiekunnskap og livsstil og helse*.

Fra høsten 2020 ble LK 2020 gradvis tatt i bruk i grunnskolen. I tillegg til Rammeplan for lærerutdanning, gjenspeiler faget mat og helse i lærerutdanningen den nye læreplanen LK 2020 for faget mat og helse i grunnskolen. LK 2020 får konsekvenser for hva man legger i faget, og hva som skal være fagets innhold, organisering og arbeidsmåter i lærerutdanningen. Eksempelvis skal det gis undervisning om de tverrfaglige temaene Livsmestring og folkehelse, Bærekraftig utvikling, samt Demokrati og medborgerskap. Dette er temaer som omhandler samfunnsaktuelle problemstillinger, der tverrfaglig undervisning kan være en måte å organisere undervisningen på som også krever at utdanningen har god kultur for tverrfaglig samarbeid.

Oppsummering

Oppsummert ser vi at fagets utvikling fra rundt 1900-tallet og frem til i dag har minst ett fellestrekk: forholdet mellom kosthold, helse og hygiene. Helserelevansen i faget er like sentral – den gang knyttet til folkeernæring, og i dag med fokus mot folkehelse. Tidligere var behovet for denne kunnskapen knyttet til mangelsykdommer sett i lys av underernæring og fattigdom, mens i moderne tid er kunnskapen nødvendig for å forebygge livsstilsykdommer knyttet til et samfunn i overflod og med stadig større sosial ulikhet når det gjelder økonomi, kosthold og helse.

Etableringen og den første opplæringen i faget speilet datidens samfunn og utfordringer, der oppmerksomheten ble rettet mot konsekvenser av industrialiseringen. Begrunnelsen for å innføre faget, både i utdanning og opplæring og etter hvert for begge kjønn, kan sees i lys av den samme samfunnssosiale og samfunnsøkonomiske begrunnelsen.

Faget i lærerutdanning og skole kan gjennom historien forstås å ha utviklet seg fra å være et fag for kvinner av kvinner, med et tydelig fokus rettet mot hjemmets gjøremål og sunne måltider. Et annet fellestrekk gjennom historien og frem til i dag er at faget, både i opplæring og utdanning, har hatt og fortsatt har en praktisk innretning satt inn i en teoretisk ramme.

I 2020 flyttet lærerutdanningen ved UiT Norges arktiske universitet inn i et nytt bygg på campus i Breivika. Spesialrommene i faget mat og helse i den nye lærerutdanningen på campus Tromsø har ikke lenger et tydelig preg av et «simulert» hjem, slik spesialrommene fremstod på lærerutdanningen på Mellomveien. I dag fremstår undervisningskjøkkenet nettopp som et undervisningskjøkken. Den *hjemlige sfæren* i spesialrommene er borte, noe som også er et uttrykk for fagets utvikling.

Kjønnspektivet er nedtonet i de siste to læreplanene for grunnskolen, og selv om likestilling har vært et uttrykt mål for lærerutdanning, har den vært kritisert for ikke å ha fokusert nok på likestilling. Det er fortsatt kun kvinnelige undervisere i faget ved lærerutdanningen i Tromsø, og faget rekrutterer fortsatt flest kvinnelige studenter, selv om flere mannlige studenter også velger faget. I noen år har faget rekruttert flest mannlige studenter, men det er ikke regelen. Dårlig rekruttering av mannlige studenter til faget i lærerutdanningen må også sees i sammenheng med at rekrutteringen av mannlige studenter til lærerutdanningen har sunket de siste fem årene. Dette

må sees i lys av sviktende rekruttering av studenter til lærerutdanningen. I grunnskolen er omtrent 75 prosent av de ansatte kvinner. Antall menn som har grunnskolelærerutdanning som førstevalg, har sunket fra 1746 i 2019 til 753 i 2024 (Skogvang Stork, 2024). Ved lærerutdanningene i Norge er det flest kvinnelige undervisere i faget mat og helse.

Noen utfordringer og muligheter

Sammenligner man faget mat og helse i dag med faget på 1990-tallet og tidlig på 2000-tallet, ser man konturene av et svekket fag i lærerutdanningen. I tillegg er faget i dag helt uten formell praksis. Det har over tid vært arbeidet med å få til alternative praksisformer, noe som er viktig og svært positivt. Likevel blir faget mat og helse og andre praktisk-estetiske fag ikke sidestilt med andre fag når det gjelder normalpraksis i studieløpet.

Nasjonalt arbeides det med å tilby faget med flere studiepoeng, sette det inn i rammen for grunnskolelærerutdanningen 1–10, samt satse på videreutdanning.

Utfordringer i faget i Norge i dag er at faget i lærerutdanningen kan oppfattes som svekket, samtidig som fagkompetansen i mat og helse i skolen er begrenset. På alle hovedtrinnene i skolen er det begrenset fagkompetanse. Hele 75 prosent av underviserne på småskoletrinnet mangler kompetanse i faget. Kun 81 prosent av dem som underviser i mat og helse har lærerutdanning, og det er kun fremmedspråklærerne som har lavere andel med lærerutdanning.

Meld.St. 34 (2023–2024, s. 45–46) *En mer praktisk skole* uttrykker at det er utfordrende for skolene å rekruttere lærere til de praktiske og estetiske fagene på grunn av manglende kompetanse. Derfor fremheves det at disse fagene må styrkes både i utdanning og opplæring.

Referanseliste

- Bråstad Jensen, E. (2008). *Universitetspionerene – en intervjusamling ved eivind Bråstad Jensen – et intervju med John Skog*. Ravnetrykk.
- Christensen, D. & Helgesen, H. (1894). *Kogebog for folkeskolen og hjemmet*. Walle & Co Bogtrykkeri.
- Danielsen, K. & Skaalvik, K. (2016). En utforskende student i kroppsøvningsfaget. I [Forskerstudentene] *Lærerstudenter i nye roller* Red. Lemming, T., Tiller, T., & Allerby, E. Cappelen Damm Akademisk.
- Gabrielsen, T. S. (1990). *Hjemkundskapsfaget i spændingsfeltet mellom det dannede og det utdannede ideal*. Nordisk Pedagogikk (1-2/1990).
- Hirdmann, Y. (1983). *Mat frågan. Mat som mål og medel Stockhom 1870–1920*. Stockhom: Raben&Sjøgren.
- Hjukse, L. (1996). *Fagdidaktikk i heimkunnskap*. Novus forlag.
- Hjukse, L. (1999). Heimkunnskap – et fag for enhver tid I *Lærerutdanninga i Tromsø Seminarium – lærerskole – høyskole* Red. Brekke, M. Utgitt av: Høgskolen i Tromsø avdeling for lærerutdanning.
- Husjord, L. (2000). *Heimkunnskapsfagets identitet og appell* [Hovedfagsoppgave, Høgskolen i Akershus].
- Ihmsen, G. (1994). Hva skal kvinner med utdanning. Nytt om kvinneforskning. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 3(94), 49–57.
- Johansson, U. (1987). *Att skolas för hemmet. TredgårdsskÖtsel, slöjd, huslig ekonomi og nykterhetsundervisning i den svenska folkskolan 1842–1919 med exempel från Sköns församling*. Umeå universitet, Pedagogiska Institutionen.
- Jordbruksdepartementet. (1922). *Um pliktig husstelloplæring. Tilrdning frå nemdi som vart tilsett av Jordbruksdepartementet 19. des.1919*.Hadelans prenteverk.
- Kristiansen, H. & Kristiansen, R. (1997). *Dagliglivskompetanse i et fremtidsperspektiv: Heimkunnskap og informasjonsteknologi i plan og praksis:Et samspill mellom skole og hjem*. Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. (1999). *Rammeplan og forskrift Allmennlærerutdanning* Utgitt av Norgesnettrådet 1999. Falch Hurtigtrykk AS
- Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet Lærerutdanningsrådet. (1994). *Rammeplan for 4-årig allmennlærerutdanning*. Falch Hurtigtrykk AS
- Kirke- og undervisningsdepartementet (1939) *Normalplanen for byfolkeskolen*. Ascheough.
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1941). Skolekjøkkensaken i Norge gjennom 50 år J.Chr. Gundersen Boktrykkeri.
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1959). St. meld. Nr. 75 (1959–60) *Om forsøksvirksomhet i skoleverket*.
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1974). *Mønsterplanen av 1974*. Aschehoug.
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1987). *Mønsterplanen for grunnskolen (M87)* Aschehoug.
- Kunnskapsdepartementet. (2023). Meld. St. 34 (2023–2026) *En mer praktisk skole*.

- Kunnskapsdepartementet. (2024). *Læreplan i Mat og helse* (MHE01-02). Fastsatt som forskrift. Læreplan for kunnskapsløftet 2020. <https://www.udir.no/lk20/mhe01-02>
- Lundh, H. (1945). *Fackskolan för huslig ekonomi i Uppsala 1895–1945*. Almqvist & Wiksell.
- Melby, K. (1995). *Kvinnelighetens strategier, Norges Husmorforbund 1915–1940 og Norges Lærerindeforbund 1912–1940*. [Doktorgragsavhandling], Universitetet i Bergen.
- Skogvang Stork H. L. (2024). *Er læreryrket et omsorgsykke?* Kjønnforskning.no

